

119871

TARTIŞMALI İLMÎ TOPLANTILAR DİZİSİ: 34

KUR'ÂN ve TEFSİR ARAŞTIRMALARI II

Prof. Dr. Mustafa UZUN Doç. Dr. Zülfıkar TÜCCAR
Yrd. Doç. Dr. M. Nuri UYGUN Dr. Casim AVCI
Prof. Dr. İsmail YİĞİT Dr. Tahsin GÖRGÜN
Dr. Mustafa SİNANOĞLU Doç. Dr. Hüseyin SARIOĞLU
Doç. Dr. İlhan KUTLUER Prof. Dr. Mustafa ÇAĞIRICI
Prof. Dr. Ali Selçuk BİRİCİK Prof. Dr. Sabri ORMAN
Prof. Dr. Fevzi SAMUK Prof. Dr. Ahmet Yüksel ÖZEMRE

ENSAR NEŞRİYAT : 67
İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Tartışmah İlmî Toplantılar Dizisi: 34

Tebliğlerin,
bilim ve dil bakımından sorumluluğu
tebliğ sahiplerine aittir.

Editör:
Prof. Dr. Bedreddin ÇETİNER

Yayına Hazırlayanlar:
Dr. İsmail KURT
Seyid Ali TÜZ

Dizgi:
Selahattin Uslucan

Baskı:
Step Ajans

KUR'ÂN'DA AKLÎ TEFEKKÜRÜN BOYUTLARI

Doç. Dr. Hüseyin SARIOĞLU

İ.Ü. Edebiyat Fakültesi

Kur'ân-ı Kerîm'e göre aklî tefekkürün boyutları yani imkânı, işlevi, alanı, değeri ve sınırı meselesini bütün yönleriyle değerlendirebilmek için -konuyla doğrudan ve dolaylı ilgisi olup ele alınması icabeden *ilim, hikmet, kitap; sem', basar, fuâd, kalb, basîret, lübb; hakk, kader, âyet, beyyine, burhân, sultan, zikr, ibret; tedebbür, taakkul, tefakkuh, tefekkür, tezekkür, nazar, i'tibâr* ve daha başka terimlerin çeşitli türev ve zıt anlamlılarıyla birlikte Kur'ân'daki yekûnu dikkate alındığında- bir tebliğ hacmini fazlasıyla aşacak vüs'atte bir çalışma yapılmasının gerektiği açıktır. Dolayısıyla bu tebliğde yalnızca konuya ilişkin genel bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır. Hemen belirtmeliyiz ki Kur'ân'ın aklî tefekküre verdiği önem, getirdiği açılım ve kazandırdığı boyutlar, onun, Allah-âlem-insan ilişkilerinde insana tanıdığı konum ile bunun sebep ve sonuçlarına ilişkin beyanlarında aranmalıdır.

Kur'ân insanları, kendisinden başka Tanrı olmayan, görünmeyi ve görüneni bilen, esirgeyen, bağışlayan, mülk ve melekûtun sahibi, eksiklikten münezze, esenlik ve emniyet veren, gözetip koruyan, güçlü ve kudretli, kendisine ortak koşulan şeylerden münezze; yaratan, var eden, şekil veren, en güzel isimler kendisinin olan, göklerde ve yerde olanlarca tesbih edilen, izzet ve hikmet sahibi¹, her şeye gücü yeten², dilediğini yapan³ ve her an yaratmakta olan⁴ bir Allah'ın varlığına ve birliğine inanmaya çağılmaktadır⁵.

1 el-Haşr 59/22-24.

2 el-Bakara 2/20; Âl-i İmrân 3/26 vb.

3 el-Bakara 2/253; Hûd 11/107 vb.

4 er-Rahmân 55/29.

5 İbrâhim 14/52.

Kur'an'a göre hiçbir varlığın kendiliğinden var olması mümkün olmadığı gibi, -hepsi bir araya gelseler bile- yaratılmış varlıkların, küçücük bir sineği olsun yaratmalarına da imkân yoktur⁶. Allah'ın kurduğu kozmik düzeni değiştirmeye⁷ yahut olduğu gibi kalmasını sağlamaya O'ndan başkası güç yetiremez⁸. Buna mukabil eğer O dileseydi yağmurun suyunu tuzlu kılar⁹, göğü yerin üzerine düşürür¹⁰, bütün canlıları helâk eder ve hiç kimse buna mânî olamazdı¹¹. Bütün bunlar gösteriyor ki Allah, evrendeki hiçbir şeyi boş yere, rastgele, oyun ve eğlence olsun diye değil; belli bir süre, hak, hikmet, ölçü ve gaye ile yaratmıştır:

“(Her şeyi) yaratıp biçim veren, ölçüsünü koyup yolunu/hedefini gösteren Rabb'inin yüce adını tesbih et” (el-A'lâ 87/1-3; ayr. el-Ahkâf 46/3; ayr. er-Rûm 30/8; el-Kamer 54/49; el-Furkân 25/2).

“Biz gökleri, yeri ve bunların arasında bulunanları eğlenmek için yaratmadık. Onları sadece hak olarak yarattık. Fakat onların çoğu bilmezler” (ed;Duhân 44/38-39; ayr. Sâd 38/27; el-Enbiyâ 21/16-17).

“Öyleyse Allah âlemi niçin yaratmıştır?” şeklindeki bir soruya Kur'an'ın cevabı şudur:

“O (Allah) ki yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı; sonra göğe yöneldi, onları yedi gök olarak düzenledi ...” (el-Bakara 2/29).

“Göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendin (bir lütûf olarak) size boyun eğdirdi. Elbette bunda düşünen bir toplum için ibretler vardır” (el-Câsiye 45/13).

Bu ilâhî beyânlar Allah'ın evreni insan için yarattığını ortaya koyuyor; peki Kur'an'a göre insana tanınan bu ayrıcalıklı konumun sebep ve sonuçları nelerdir?

“İşte, görünmeyeni de görüneni de bilen, üstün ve merhametli olan (Allah),/ yarattığı her şeyi güzel yarattı ve insanı yaratmaya çamurdan başladı. / Sonra onun neslini hakîr bir suyun özünden meydana getirdi, sonra da onu düzeltti/düzenledi (tesviye) ve kendi ruhundan ona üfledi (nefh). Ayrıca si-

6 el-Hâcc 22/73; et-Tûr 52/35-36; el-A'raf 7/191-192.

7 el-Ahzâb 33/62; el-Fâtır 35/43; el-Fetih 48/23.

8 el-Hâcc 22/65; el-Fâtır 35/41.

9 el-Vâkıa 56/70.

10 el-Hâcc 22/65.

11 el-Mâide 5/17.

zin için kulaklar, gözler ve gönüller yarattı..." (es-Secde 32/6-9; ayr. El-Hicr 15/28-31; Sâd 38/71-74; el-Kehf 18/37).

Kur'an'ın bu açıklamaları konuyla ilgili başka âyetlerle bir arada mütalaa edildiğinde, burada geçen "tesviye"nin insanın "fücûr" ve "takvâ"¹², "ifsâd" ve "islâh"¹³ eğilimli ve kabiliyetli kılınmasını; "nefh-i rûh"un ona öğrenme-bilme-bildirme¹⁴, konuşma/açıklama¹⁵ ve yazma¹⁶ yeteneğinin yani "akıl gücü"nü bahşedilmesini ifade ettiği gibi bir bütün olarak hepsinin de insana özgü olup onun diğer varlıklardan farklı "bambaşka bir yaratık" olmasını sağlayan "en güzel sûret"¹⁷ ve "en güzel kıvâm"¹⁸ teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Allah, insanı yeryüzünde halife kılacağını haber verdiğinde –belki de onun fücûr ve ifsâda olan eğilimi dolayısıyla- önce, "Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi (halife) kılacaksın?! Oysa biz seni överek tesbih ve takdis ediyoruz!" şeklinde endişe izhar eden meleklerin, daha sonra, Allah'ın kendisine öğrettiği isimleri onlara bildirmesi üzerine Âdem'e secde etmek suretiyle onun kendilerinden üstün olduğunu kabullendiklerini göstermelerine karşılık, İblis'in, tam tersine bir tutumla bundan imtina etmekle kalmayıp fücûr ve ifsâda olan eğiliminden yararlanarak insana düşmanlık yapacağını ilan etmiş¹⁹ olması da bu değerlendirmeyi destekler mahiyettedir.

Birçok âyette insana "öğrenme-bilme-sözlü ve yazılı olarak bildirme" yeteneğinin yani aklın yanısıra "kulaklar, gözler ve gönüller verildiği"nden bahisle bunların şükürü gerektiren nimetler olduğu vurgulanır:

"...sonra da onu tesviye etti/düzeltilti ve ona kendi ruhundan üfledi. Ayrıca sizin için kulaklar, gözler ve gönüller yarattı. Ne kadar az şükrediyorsunuz?!" (es-Secde 32/9; ayr. el-Mü'minûn 23/78; el-Mülk 67/23).

İnsanın sahip bulunduğu beş duyuyu temsilen kulak ve gözler ile gönülün genellikle bir arada zikredilmesi, ayrıca bu organların işlevi olan "işitme" ve "görme" fiillerinin sıklıkla aklın fonksiyonu olan "bilme" ve "düşünme"yi ifade edecek bağlamlarda kullanılması, Kur'an'a göre, duyuy-

12 eş-Şems 91/71-74.

13 el-Bakara 2/11; el-A'râf 7/11; el-Enfâl 8/73.

14 el-Bakara 2/31, 33.

15 er-Rahmân 55/4.

16 el-Alâk 96/4-5.

17 el-A'râf 7/11; el-Mü'min 40/64; et-Teğâbun 64/3; Âl-i İmrân 3/6; el-İnfitâr 82/7-8.

18 et-Tîn 95/4.

19 el-Bakara 2/30-34; el-Hicr 15/28-31; Sâd 38/71-74; el-Kehf 18/37.

algılarının (dış tecrübe) yanısıra duygu ve duygulanımın da (iç tecrübe) beşerî bilgi ve aklî tefekkür açısından vazgeçilmez olduğunu göstermekte, “Allah sizi annelerinizin karnından çıkardığında hiçbir şey bilmiyordunuz, size kulaklar, gözler ve gönüller verdi ki şükredesiniz!” (en-Nahl 16/78) me-alindeki âyet de bu gerçeği çok daha açık bir şekilde beyân ve teyid etmektedir.

İşte insanın birbirine zıt iki kutbu, yani hem fucûr ve ifsâda hem de takvâ ve islâha dönük eğilim ve yetenekleri içiçe barındıran bu yapısı ve konumu, onun yeryüzündeki serüvenin bir “imtihan”a dönüşmesine yol açmıştır:

“O ki hanginizin daha güzel iş yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır; O mutlak galiptir, çok bağışlayıcıdır” (el-Mülk 67/2).

“Gerçek şu ki biz insanı karışık bir nutfeden yarattık, onu imtihan edelim diye kendisini iştir ve görür kıldık. Şüphesiz biz ona yolu gösterdik, ister şükredici olur isterse isterse nankör!” (el-İnsan 76/2-3).

İnsanın, bu imtihandan başarıyla çıkmasının (felâh) yolu, ona, kozmik düzen içindeki işlevlerini tabîî bir zorunlulukla yerine getiren varlıklardan üstün olma imtiyazı sağlayan, yeryüzünde Allah’ın halifesi sıfatıyla iş görme (amel) yetki ve sorumluluğunun (kulluk)²⁰ kapılarını açan akıl ve irade gücünü yerli yerinde kullanarak “yüklediği emanet”e sahip çıkmasıdır. Aksi halde o, biri aklın diğeri iradenin yanlış kullanılmasının ürünü olan “cehâlet” ve “zulm”ün²¹ pençesine düşerek imtihanı kaybedecektir (hüsrân).

Kur’ân’ın Allah-âlem-insan ilişkileri konusunda ortaya koyduğu Allah merkezli bu model, sadece (a) insanı yaratılmışların en üstünü konumuna yükseltmekle kalmamış, aynı zamanda (b) fizik dünyayı (tabiat) da bütün haşmet ve gizemiyle onun karşısında duran, bazan mücadele edilmesi ve egemen olunması, bazan korku veya hayranlık sâikiyle esrarengiz güçler atfedilerek tapılması gereken bir şey olarak görülmekten çıkarıp, mutlak ilim, hikmet, irade, kudret ve ikram sahibi olan Allah tarafından yaratılıp yönetilen, O’nun yeryüzündeki halifesi sıfatıyla insanın tasarruf, emir ve hizmetine sunulan bir nimet durumuna getirmiştir ki, her iki husus da aklî tefekkür açısından son derece önemlidir.

İmdi, Kur’ân, kısaca dile getirilen bu model ile bağlantılı olmayan hiçbir zihnî faaliyeti “aklî tefekkür”, hiçbir bilgiyi “ilim” saymadığı gibi, tam tersi-

20 ez-Zâriyât 51/57.

21 el-Ahzâb 33/72; ayr. er-Rûm 30/29: “Doğrusu zulmedenler hiçbir bilgiye dayanmadan kendi hevâlarına uydular.”

ne “akletmezlik” olarak görmektedir. Nitekim onun, İslâm öncesi dönemi “câhiliyye devri” olarak değerlendirmesi, kuşkusuz o günkü Arap toplumunun hiçbir şey düşünmemesi ve bilmemesinden ötürü doğrudur. Aslında onların –belki insan fitratının derinliklerine işlenmiş olması²² veya hanif dininden intikal eden bazı kırlıklar yahut Yahûdi ve Hristiyan gruplarla olan münasebetleri sebebiyle–²³ âlemi yaratan yüce bir kudret olarak Allh'ın varlığını²⁴ kabul etmelerinin yanısıra kıssalara da konu olan tarihî kişi, toplum ve olaylar hatta mucizeler hakkında bilgi sahibi olduklarına bizzat Kur'ân tanıklık etmektedir²⁵:

“Onlara kendilerinden evvelkilerin Nûh, Âd, Semûd kavimlerinin, İbrâhim kavminin, Medyen halkının ve altüst olan şehirlerin haberi ulaşmadı mı?! ...” (et-Tevbe 9/70).

Diğer taraftan Kur'ân'ın inzâl edildiği dönemde Arap toplumunun edebiyat ve şiir alanında ulaştığı düzey ile ortaya koydukları hayranlıkla işlenmiş harikulâde tabiat tasvirleri meşhurdur.

Evet, Allah'ın varlığını kabul etseler de bu, geleneksel-taklîdî bir kabulün ötesinde bilince dönüşmediği ve pratiğe yansımadağı²⁶ için Allah'ı sadece dara düşüklerinde hatırlıyor²⁷, sıradan tabîî olay ve varlıklara çeşitli güçler atfederek²⁸ bunların kendilerini Allah'a yaklaştırıp şefaati olacağını zannediyor²⁹ ve meleklerin Allah'ın kızları olduğunu ileri sürmekten³⁰ çekinmiyorlardı. Dahası davranış biçimlerini ve sosyal düzenlerini bu yanlış, çarpık ve hurafeden ibaret olan inanç ve düşünceler şekillendirdiğinden, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmekten³¹ en korkunç boyutlarda fuhuş yapmaya³², kadın³³ ve yetim haklarını zorbaca gasbetmekten³⁴ aç gözlülükle

22 el-A'râf 7/172-173.

23 Bkz. T. Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan* (Çev. S. Ateş), İstanbul, ts., s. 127 vd.

24 el-Ankebût 29/61-63; er-Rûm 30/30.

25 bkz. El-Hâcc 22/42-46; el-Furkân 25/5, 40; el-Ankebût 29/38; es-Sâffât 37/133-138; el-En'âm 6/25; el-Enfâl 8/31.

26 Yûsuf 12/106.

27 Yûnus 10/22.

28 en-Necm 53/49; Fussilet 41/37.

29 ez-Zümer 39/3; Yûnus 10/18.

30 ez-Zuhuf 43/19-20.

31 el-En'âm 6/40.

32 en-Nisâ 4/22-23, 33.

33 en-Nisâ 4/19-21.

34 en-Nisâ 4/127.

yoksulları görmezden gelip güçsüzleri horlarmaya³⁵ ve gösteriş için hiçbir israftan kaçınmamaya³⁶ kadar daha nice çirkeflilikler sergiliyorlardı ki Kur'ân'a göre bütün bunlar, akıl ve iradenin "körü körüne taklit"³⁷ ile "ben-cilce tutku"lara (hevâ)³⁸ kurban edilmesinin kaçınılmaz sonuçlarıdır.³⁹

Daha önce işaret edildiği gibi insan, önünde duran ve biri felâha diğeri hüsrâna götüren iki ayrı yoldan⁴⁰ hangisine yöneleceği konusunda karar verme ve seçim yapma (irade) özgürlüğüne sahip olmakla birlikte, seçimini olumsuz şekilde etkileyecek iç ve dış etkenlerle kuşatılmış durumdadır. Nitekim Kur'ân:

"Ey insan, seni engin kerem sahibi Rabb'ine karşı mağrur kılan/aldatan nedir!" (el-İnfitâr 82/6),

"Biz insanı nice zorluk içinde yarattık; insan, hiç kimsenin ona güç yetiremeyeceğini mi sanıyor?!" (el-Beled 904-5),

"İnsan neden yaratıldığına bir baksın, atılan bir sudan yaratıldı!" (et-Târık 86/5-6)

derken bir bakıma insanı, başta kendini/haddini bilmezlik ve istiğnâ duygusu⁴¹ olmak üzere onu içten kuşatan zaafllara karşı uyarmaktadır. İçinde bulunduğu mücadelede onu zayıf düşüren⁴² ve "hevâ" adı altında toplanan bu zaaflların bazıları düşüncesizlik⁴³, unutkanlık⁴⁴, nankörlük⁴⁵, acelecilik⁴⁶, cedele düşkünlük⁴⁷, gurur ve aldanma⁴⁸, hırs ve huysuzluk⁴⁹, azgınlık⁵⁰, bencillik⁵¹ ve cimrilik⁵² ... vb. Buna bir de Şeytan'ın amansız düşmanlığı ile

35 el-Fecr 89/17-20.

36 en-Nisâ 4/38.

37 el-A'râf 7/28; Yûnus 10/78; el-Enbiyâ 21/53; eş-Şu'ara 26/74.

38 Tâhâ 20/16; el-Furkân 25/43el-Câsiye 45/23; el-Hümeze 104/1-3.

39 el-Bakara 2/180; el-Enbiyâ 21/67; el-Hâc 22/46 v.b.

40 el-Beled 90/10.

41 el-Alâk 96/6-7; el-Fecr 89/15-20; el-Leyl 92/8-11.

42 en-Nisâ 4/28.

43 el-İsrâ 17/100.

44 Yûnus 10/12.

45 Hûd 11/9-10.

46 el-İsrâ 17/10-11; el-Enbiyâ 21/37.

47 el-Kehf 18/54.

48 el-İnfitâr 82/6.

49 el-Meâric 70/19-21.

50 el-Alâk 96/6.

51 en-Necm 53/34.

52 el-Haşr 59/9; et-Teğâbun 64/16.

emrine ve hizmetine sunulan dünya nimetlerinin çekiciliği eklenince, insanın “hevâ”sının güdümüne girmesi son derece kolaylaşmaktadır:

“Kadınlara, oğullara, kantarlarca altın ve gümüşe, salma atlara, sağlam hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı; bunlar dünya hayatının geçici nimetleridir. Halbuki varılacak güzel yer, Allah’ın katındadır” (Âl-i İmrân 3/14).

“Benliğini kirletip kötülöklere gömen kaybetmiştir” (eş-Şems 91/10).

“Hevâ ve hevesini tanrı edinen, Allah’ın (yanlış) bilgi yüzünden saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünü de perdelediği kimseyi gördün mü? Şimdi Allah’tan başka onu kim doğru yola erİştirebilir?! Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?! Derler ki, hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölüyoruz ve yaşıyoruz. Bizi ancak zaman helâk eder. Bu hususta onların hiçbir bilgisi yoktur, sadece öyle sanıyorlar” (el-Câsiye 45/23-24).

Dikkat edilecek olursa insanı kötölöğe ve sonuçta hüsrana sürükleyen sâik, duyguların “bencilce tutku”lara dönüşüp (hubbu’ş-şehevât) hatta tanrılaşp “irade”yi teslim olmasıdır. Bunu önlemenin yolu, iradeyi duygulara esaretten kurtarıp aklın kontrolüne vermek suretiyle düşünce, söz ve davranışların akli kullanmamaktan kaynaklanan çirkinlik, çelişki ve tutarsızlıklardan⁵³ arındırılması (tezkiye)⁵⁴ sonucunda, istikrarlı bir kişilik yahut benlik (kalb-i selîm) inşa etmektir. Bu ise kolay bir mesele olmayıp⁵⁵ ciddî bir çaba (cihâd-mücâhede) ve özel bir bilinç (takvâ)⁵⁶ gerektirir ki Kur’an’ın aklî tefekküre yüklediği en önemli işlev, -kendi rehberliğinde-onun işte bunu başarmasıdır:

“De ki: Pis ve kötünün çokluğu sana ilginç gelse de pis ve kötü ile temiz ve iyi bir değıldir; öyleyse ey akli olanlar, Allah’tan korkun ki kurtuluşa eresiniz!” (el-Mâide 5/100).

“... Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. Azık edinin, bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır. Ey akli olanlar, benden korkun” (el-Bakara 2/197; ayr. Âl-i İmrân 3/133-138; ez-Zâriyât 51/15-19).

53 el-Bakara 2/44, 76, 170; Âl-i İmrân 3/65; el-Mâide 5/58, 103; el-A’râf 7/169; Yûnus 10/16; Hûd 11/51; el-Enbiyâ 21/67; el-Haşr 59/14.

54 eş-Şems 91/9

55 el-Beled 90/11; Meryem 19/59-63.

56 el-A’râf 7/26; et-Tevbe 9/109; el-Hâcc 22/32, 37; eş-Şems 91/8; el-Hucurât 49/3, 13; el-Leyl 92/5-7 vb.

“İyilik (birr), yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, Allah’a, âhiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanan kimsenin yaptığıdır: O, yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir; anlaşma yaptığında sözlerini yerine getirir; sıkıntı hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. Doğru olanlar da, müttakîler de işte onlardır” (el-Bakara 2/177).

Bu son âyet takvânın îmanda sadâkat ve samimiyet temeli üzerine oturduğunu gösteriyor ki bu noktada aklın yöneleceği kaynak vahiy yani Kur'an'dır. Çünkü iman gaybla ilgili olduğu, gaybı da Allah'tan başkası bilemeyeceği, aklın da ancak O'nun bildirdiği kadarını anlayabileceği izahatın vârestedir. Bunun içindir ki Kur'an kendisini insanlar için gönderilen bir uyarıcı, öğüt, rahmet ve gayba inanan müttakîler için bir kılavuz ...vb. olarak takdim ederken üzerinde dikkatle ve derin derin düşünülmesini ister :

“İşte bu (Kur'an) kendisiyle uyarılınsınlar, Allah'ın ancak bir tek olduğunu bilsinler ve akli olanlar iyice düşünüp öğüt alsınlar diye insanlara gönderilmiş bir tebliğdir” (İbrâhim 14/52).

“Sana bu mübarek Kitab'ı âyetlerini düşünsünler ve akli olanlar öğüt alsınlar diye indirdik” (Sâd 38/29).

“... (Bu Kur'an) uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat o, kendinden öncekileri tasdik eden, her şeyi açıklayan (bir kitaptır); inanan toplum için bir rahmet ve bir hidayettir” (Yûsuf 12/111).

Bazan da şöyle sorar:

“Geri (inkâra) dönerseniz, yeryüzünde bozgunculuk yapmaya ve akrabalık bağlarını kesmeye dönmüş olmaz mısınız? / İşte bunlar, Allâh'ın kendilerini lânetlediği, sağırılaştırdığı ve gözlerini kör ettiği kimselerdir. / Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalbleri mi kilitli?” (Muhammed 47/22-24)

“Onlar bu sözü (Kur'an) hiç düşünmediler mi? Yoksa onlara, daha önce geçmiş atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?” (el-Mü'minûn 23/68)

Kur'an ayrıca bir bütün olarak kabul edilip anlaşılması gerektiği, onu bölenlerin şirk ve küfürden kendini kurtaramayacağı, böylelerinin dünyada ve ahirette rezil ve rüsvâ olacaklarını da hatırlatmaktadır⁵⁷.

57 - el-Hicr 15/90-94; el-Bakara 2/85; en-Nisâ 4/150-151.

Bilindiği gibi Kur'ân, daha ilk gelen âyetlerinde insana sahip bulunduğu akıl gücünü hatırlatmış, onun dikkatini Allah'ın sözlü/metlûv (Kur'ân) âyetlerinin yanısıra fiilî/tekvînî âyetlerine de (âlem ile insanın yaratılışı)⁵⁸ yöneltmiş ve her fırsatta bu çağrısını yinelemiştir:

“De ki: Ne dersiniz, eğer Kur'ân Allah tarafından ise ve sizde onu inkâr etmişseniz, bu durumda, (gerçeğin) çok uzağında bulunandan daha sapık kim olabilir? / Onun gerçek (hak) olduğu kendilerine iyice belli oluncaya kadar onlara hem dış dünyada (âfâk) hem de kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz...” (Fussilet 41/53; ayr. el-Câsiye 45/1-6; ez-Zâriyât 51/20-21; et-Târik 86/5)

Bu âyetin ortaya koyduğu dikkate değer bir husus var ki o da Kur'ân'ın Allah tarafından gönderilmiş mahzâ hakikat olduğuna lâyıkıyla tanıklık edebilmek için, aklın Allah'ın fiilî âyetleri üzerinde yoğunlaşarak düşünce ve bilgi yolunda belli bir seviye kazanmasının lüzumuna işaret ediyor olmasıdır. Bu noktada ancak âlimlerin Allah'a karşı gerçek anlamda saygı ve korku duyabileceği⁵⁹, Allah'ın kendisinden başka ilâh olmadığına meleklerle birlikte âlimleri şahit tuttuğu⁶⁰, ayrıca bilen ile bilmeyenin, ilim ile cehâletin farkını da yine ancak akıl sahiplerinin anlayabileceği⁶¹ hatırlandığında, Kur'ân açısından aklî tefekkürün ne kadar büyük bir önem taşıdığı daha iyi anlaşılacaktır:

“Rabbinden sana indirelinin hak olduğunu bilen kimse (inkâr eden) kör kimse gibi olur mu?! Fakat bunu ancak akli olanlar (ülü'l-elbâb) anlar...” (er-Ra'd 13/19).

Kur'ân'ın aklî tefekküre kaynak olarak sunduğu alanlardan biri de daha önce yaşamış insan ve toplumların inanç, düşünce ve uygulamalarıyla bunların yol açtığı sonuçlar yani tarihtir:

“Hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı? Zira dolaşsalar elbette düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olurdu. Ama gerçek şu ki gözler kör olmaz, göğüslerdeki kalpler kör olur!” (el-Hâcc 22/46).

“... Onlar öncekilere uygulanan kanundan başkasını mı beklerler? Allah'ın kanununda asla bir değişme bulamazsın. Allah'ın kanununda asla bir

58 el-Alâk 96/1-5.

59 Fâtır 35/24.

60 Âl-i İmrân 3/18.

61 ez-Zümer 39/9.

sapma da bulamazsın. / Bunlar yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmediler mi? Halbuki onlar, bunlardan daha güçlü idiler. Ne göklerde ne de yerde Allah'ı âciz bırakacak bir güç vardır. O bilendir, güçlüdür” (Fâtır 35/43-44).

Bu âyetler akli tefekkürün amacına ulaşabilmesi açısından tarihe yönelip bu alanda cari olan ilâhî kanunun (sünnetullah) nasıl geçerli olduğunu görmesinin şart olduğunu belirttikten başka, insana adeta öncekilerin kendisi için ders ve ibret vesilesi olduğu gibi onun da sonrakiler için aynı konumda olacağı, dolayısıyla iyi örnekler bırakması gerektiği mesajını da vermiş olmaktadır.

Toparlayacak olursak, Kur'an'a göre akli tefekkür insan için imkândan öte onun varlık sebebi, en asli görevidir. İnsanın sahip olduğu duyu ve duyu gücünü de kullanarak yönelip besleneceği kaynaklar Allah'ın sözlü âyetlerini içeren Kur'an, sünnetullahın geçerli olduğu tarih ve fiilî/tekvîni âyetlerin tecellî ettiği enfüs ve âfâktır. Kendisine verilen bu gücü, hizmetine sunulan evrenden yararlanmak, onu imar etmek üzere kullanması insan için aynı zamanda ahlâki bir sorumluluk, dinî bir görev, uhrevî bir azık ve hazırlıktır.

Şu var ki Kur'an'a göre, zihni bir faaliyetin akli tefekkür sayılabilmesi için, onun ortaya koyduğu Allah-âlem-insan ilişkileri modeliyle bağlantılı olması; insanın duyu, duyu, düşünce, inanç ve davranış bütünlüğüne dayanması; dünya-âhiret, fert-toplum dengesini dengesini hedef alması; zann, tahmin ve taklide dayalı verilerle değil, güvenilir delillerle beslenmesi şarttır.

Kur'an'ın “akletmezlik” olarak nitelendirdiği boş zihni çabaları sonunda: “... şayet kulak vermiş ve aklımızı kullanmış olsaydık, şimdi şu alevli cehennemnin mahkûmları arasında olmazdık...” (el-Mülk 67/10), diye pişmanlık duyarların aksine, akli tefekkürü Kur'an'ın öngördüğü boyutlara taşıyanlar dünyada iken: “...Rabbimiz, sen bu (evreni) boşuna yaratmadın, seni tesbih ederiz; bizi cehennem azabından koru!” (Âl-i İmrân 3/191), diye başladıkları dualarını cennette şöyle tamamlayacaklardır: “...Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur” (Yûnus 10/10).